

«Plantar a mitges». L'expansió de la vinya i els orígens de la rabassa morta a la Catalunya Central en el segle XVII*

«Plantar a mitges». The expansion of the vineyard and the origins of «rabassa morta» in Central Catalonia in the seventeenth century

per Llorenç Ferrer-Alòs

Universitat de Barcelona

RESUM:

En aquest article es vol mostrar que l'expansió de la vinya al pla de Bages era una realitat en el segle XVII a partir de l'estudi de capbreus i dels arrendaments de les veremes de Manresa. Aquest vinyar s'originà a partir de la fragmentació en parcel·les de masos endeutats i a partir de la generalització progressiva del contracte de plantar a mitges. Aquest era una recuperació de la *complantatio* medieval, segons el qual la vinya era partida entre propietari i plantador. Aquest contracte va evolucionar cap al contracte de plantar a certes parts que seria l'antecedent de la rabassa morta. Es discuteix en aquesta part final l'origen d'aquest contracte.

PARAULES CLAU:

Vinya, Catalunya Central, rabassa morta, contracte de plantar a mitges, contracte de plantar a certes parts.

ABSTRACT:

This article attempts to show that the expansion of the Pla de Bages vineyard was a reality in the seventeenth century from the study of capbreus and leases of vintages Manresa. This vineyard was originated from the fragmentation in plots of farms in debt and from the progressive generalization of the contract «*de plantar a mitges*». This was a medieval *complantatio* recovery, according to which the vineyard was starting between owner and planter. This evolved into the contract «*de plantar a certes parts*» that would be the antecedent of *rabassa morta* contract. At the end we discuss about the origin of this contract.

KEY WORDS:

Vineyard, Central Catalonia, kinds of contract, «*rabassa morta*», sharecropping.

La historiografia catalana situa l'expansió de la vinya com un fenomen de la fi del segle XVII arran de la demanda d'aiguardent per part de l'Europa bàltica que va

* Aquest article forma part del projecte R+D+I: «La reconstrucción de la actividad económica en la Cataluña contemporánea: trabajo, demografía y economías familiares» (HAR2011-26951).

impulsar la plantació de vinyes que produïen vi per cremar.¹ I encara més, una especialització que va començar per la costa i no fou fins ben entrat el segle XVIII que la vinya va penetrar progressivament més enllà de la Serralada Litoral.² En aquest article volem mostrar, en primer lloc, com la vinya ja era un conreu molt important en el segle XVII a la Catalunya Central i, en segon lloc, com es va expandir a partir de la generació de parcel·les provocada pels problemes de deutes dels masos i per la utilització del contracte de plantar a mitges, utilitzat pels pagesos de mas per fer créixer els seus vinyars i que fou l'antecedent del contracte de rabassa morta. En aquest punt, volem fer algunes reflexions sobre l'origen d'aquest contracte i com es va reformular en la nova conjuntura del segle XVII.

La formació del vinyar a la comarca del Bages en el segle XVII

Sabem, sobretot per les referències sobre el vinyar bagenc en el segle XVIII, que el Bages tenia un mercat captiu que s'anomenava genèricament *la muntanya* on es venia el vi produït a canvi de cereals i altres productes. No sabem des de quan funcionava aquest mercat natural ni com va condicionar la producció local, però és molt probable que ja existís en el segle XVII com veurem.³ Tal vegada aquest creixement precoç de la vinya també vingués impulsat per la venda d'aiguardent als països del nord d'Europa

1. F. VALLS JUNYENT, *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2004; J. TORRAS ELIAS, «Productes agrícoles i integració mercantil a Europa, s. XVI-XVIII», DIVERSOS AUTORS, *Jornades sobre viticultura a la Conca Mediterrània*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 1995, 529

2. És el que es dedueix de les dades cadastrals del Penedès: E. GIRALT RAVENTÓS, «Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual», DIVERSOS AUTORS, *Actes i Comunicacions de la I Assemblea Intercomarcal d'Investigacions del Penedès i la Conca d'Òdena*, Martorell, 1950, 166-176; o dels estudis que s'han realitzat sobre l'Anoia: F. VALLS JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; o sobre el Vallès: J. DANTI RIU, *Terra i població al Vallès Oriental. Època moderna*, Santa Eulàlia de Ronsana, Ajuntament, 1988. En canvi, les investigacions sobre Mataró demostren una clara expansió en el segle XVII, tot i ésser una ciutat de la costa. Vegeu J. GIMÉNEZ BLASCO, *Mataró en la Catalunya del segle XVII. La gestió del quotidià*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 2005; Eva Serra també apunta una certa expansió al Vallès (E. SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988) i A. Garcia Espuche també indica un dinamisme vitícola ja des de la fi del segle XVI (A. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Catalunya (1550-1640)*, Barcelona, Alianza Editorial, 1998). A la Geografia de Pere Gil, en canvi, escrita al principi del segle XVII es dona una imatge d'abundància de vinya, fins i tot de comerç d'exportació. Vegeu J. IGLÉSIES, *Pere Gil (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del llibre primer de la historia cathalana en lo qual se tracta de historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cataluña*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002. Davant de les incerteses necessitem més recerques sobre la vinya abans de l'arrencada del segle XVIII.

3. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo...*; i FERRER-ALÒS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (s. XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

o per l'increment del consum interior.⁴ ¿Podem mesurar la importància de la vinya al Bages en el segle XVII?

Disposem de dues fonts per poder valorar la importància de la vinya en el segle XVII. L'una, són els capbreus que diversos senyors elaboraren a la darrereria de segle dels seus alous en parròquies del pla de Bages;⁵ l'altra són els arrendaments dels delmes de les veremes que feia la ciutat de Manresa. En els capbreus, les descripcions de les parcel·les solen incorporar el tipus de conreu, l'extensió i la partida per localitzar-les.⁶ Ni els conreus ni l'extensió no sempre s'indiquen en masos i grans extensions, i altres vegades es fa constar una situació de policultiu (cereal, vinya i olivera). Com que pensem que les petites parcel·les són les que indiquen més el dinamisme agrícola, hem recollit les vegades que els conreus surten esmentats, de tal manera que si en una parcel·la s'esmenten dos o tres conreus, els hem sumat a cada conreu. Així si hi apareixen vuitanta mencions de vinya vol dir que entre parcel·les en què només hi ha vinya i aquelles en què s'esmenta el conreu, la vinya apareix aquesta quantitat de vegades. En el quadre 1 hem fet dos càlculs, el primer recull el percentatge del conreu sobre el total de parcel·les, i l'altre, el pes dels conreus deixant de banda els horts –que tenen una dinàmica específica-, el bosc i les parcel·les sense informació.

4. Tenim dades que la venda d'aiguardent a la menuda era arrendada per l'Ajuntament de Manresa des de 1622 i, és possible, que ja es fes abans. Aportava prop de 150 lliures a la caixa comunal, que no era una xifra menyspreable (Llibre Major Racional, AHCM). Sobre producció d'aiguardent al Bages, vegeu L. FERRER-ALÒS, «La fabricació d'aiguardent a Manresa a la primera meitat del segle XVIII», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs* 1, 1981, 107-128.

5. Hem utilitzat els capbreus de Navarcles de 1689 (Arxiu de Sant Benet de Bages, monestir de Montserrat), els capbreus d'Artés de 1691 (Arxiu Capitular de Vic), el capbreu de Sallent de 1693 (Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa), el capbreu de Sant Fruitós de Bages de 1687-1697 (Arxiu de Sant Benet de Bages, monestir de Montserrat). També hem utilitzat el capbreu de les terres que tenia a Manresa el monestir de Sant Benet de Bages (Arxiu de Sant Benet de Bages, monestir de Montserrat) i el capbreu de les terres que el monestir de Montserrat tenia a Manresa (1677), (Arxiu de la Corona d'Aragó). En tots els casos apareixen notícies disperses sobre aquesta forma de contractació. Per complementar aquesta informació hem buscat algunes referències de contractes en els protocols de Manresa.

6. Els capbreus recullen els drets que el senyor tenia a cada parcel·la de terra del lloc on tenia el domini. Si no tot el municipi era d'un senyor, no totes les parcel·les eren capbreuades. De cada parcel·la sabem la ubicació, l'extensió, els conreus, el que havia de pagar i la història des de l'anterior capbreu. Per desgràcia no sabem ni l'extensió ni els conreus que hi havia en els masos o grans extensions de terra. Metodològicament utilitzem les referències als conreus per deduir-ne la presència que tenien, però som molt conscients que és una aproximació, ja que ens falten els conreus de les parcel·les més grans, que no s'especifiquen. En realitat, estem copsant una tendència més que no pas l'extensió exacte dels conreus.

QUADRE 1
Conreus segons les descripcions de les parcel·les
en capbreus de la fi del segle XVII

<i>Conreu</i>	<i>Navarcles</i>			<i>Artés</i>			<i>Sant Fruitós de Bages</i>			<i>Valldelshorts</i>		
	1689	(1)	(2)	1691	(1)	(2)	1687- 1697	(1)	(2)	1697	(1)	(2)
Conreu	24	9,7	22,0	60	18,9	23,1	43	27,9	28,7	3	4,0	5,8
Vinya	74	29,8	67,9	143	45,0	55,5	90	58,4	60,0	49	65,3	94,2
Erm	9	3,6	8,3	13	4,1	5,-	17	11,0	11,3			
Olivera	2	0,8	1,8	44	13,8	16,9	0					
	109			260			150			52		
Hort	86	34,7		96	30,2		20	13,0		2	2,7	
Bosc	2	0,8								1	1,3	
No consta	68	27,4		46	14,5		19	12,3		22	29,3	
Parcel·les	248			318			154			75		
	<i>Sallent</i>			<i>Manresa Sant Benet de Bages</i>			<i>Manresa Monestir Montserrat</i>					
	1690	(1)	(2)	1683- 1693	(1)	(2)	1677	(1)	(2)			
Conreu	113	30,8	32,9	54	58,7	63,5	6	5,6	5,6			
Vinya	163	44,4	47,5	25	27,2	29,4	92	85,2	85,2			
Erm	50	13,6	14,6	4	4,3	4,7	6	5,6	5,6			
Olivera	7	4,6	5,0	2	2,2	2,4	4	3,7	3,7			
	343			85			108					
Hort	89	24,3		18	19,6		3	2,8				
Bosc	6	1,6										
No consta				3	3,3		8	7,4				
Parcel·les	367			92			108					

(1) Percentatge sobre el total de parcel·les.

(2) Percentatge sobre el total de mencions dels conreus esmentats.

Font: elaboració pròpia a partir dels capbreus utilitzats i esmentats més amunt.

Els resultats no poden ésser més clars i contundents. A Navarcles, la vinya era present en el 67,9% de les parcel·les conreades; a Artés, en el 55,5%; a Sant Fruitós, en el 60%; a la Valldelshorts, en el 95,2%; a Sallent, en el 47,5%; a l'alou que el monestir de Montserrat tenia a Manresa, en el 85,2%, i en el de Sant Benet, en el 29,4% (estava ubicat en una zona de regadiu). Malgrat la fragilitat de la font, és obvi

que en els pobles del pla de Bages, la vinya era un conreu principal i estava en expansió a partir dels anys setanta del segle XVII, però amb indicis que l'expansió era anterior. La metodologia utilitzada ens permet afirmar que moltes de les petites parcel·les que trobem en aquestes parròquies estaven ja plantades de vinya.

La importància de la vinya en el segle XVII segons els arrendaments de les veremes

Si els capbreus que hem estudiat ens mostren que des de 1670 les plantacions de vinya s'estaven generalitzant, una altra forma d'acostar-nos a l'expansió de la vinya és a través dels arrendaments dels delmes de les veremes que cada any feia l'Ajuntament de Manresa. L'Ajuntament havia adquirit els delmes de verema de l'antic terme de la ciutat el 1380 i cada any arrendava el seu cobrament al millor postor.⁷ L'evolució d'aquesta sèrie ens pot indicar fins a quin punt la vinya era important en el segle XVII i si es va expansionar en aquestes parròquies en el segle XVIII. Què portava a l'arrendatari a pagar més o menys per aquest arrendament? De fet una combinació de preu i quantitat. Si la collita era escassa es podia preveure un alt preu del vi, però la poca quantitat collida podia fer-lo poc rendible. Molta collita i baixos preus podien portar al mateix, però aleshores es podia especular amb el vi. Segurament la situació òptima era una bona collita i preus mitjans. Passés el que passés cada any, cal pensar que el preu que es pagava per l'arrendament tenia una relació directa al llarg del temps amb el preu, la quantitat de verema i la superfície delmada. En el quadre 2 hem calculat la mitjana decennal en lliures que es va pagar per les veremes de les parròquies de Manresa i rodalies des de l'any 1596 fins al 1813 i l'hem reduït a un número índex (1700 = 100). Evidentment els preus del vi podien distorsionar el càlcul monetari i, per això, hem calculat un altre número índex a partir de les cargues de verema que s'haguessin pogut comprar amb la mitjana decennal dels preus del vi.⁸ Amb els dos índexs es possible determinar si va haver-hi gaires variacions en l'extensió de vinyes d'aquestes parròquies.

7. L'any 1606 la Ciutat de Manresa, el Capítol de Vic i el Capítol de Canonges de la Seu signaven una concòrdia en què intentaven clarificar de quines terres cobrava delmes cadascú per evitar els conflictes que es derivaven de la mobilitat de la terra. A grans trets, l'acord deia que el Capítol cobraria delmes de les terres de les quals tenia la senyoria directa i cobrava cens, i la Ciutat i el Bisbe de Vic, de la resta de terres que eren alous lliures o pertanyien a altres senyors directes. El cobrament de delmes de veremes afectava les set parròquies que constituïen l'antic terme de la ciutat (Manresa, Viladordis, Sant Iscle, Claret, Juncadella, Sant Joan de Vilatorrada, Vallformosa i Sallèles). També cobrava els de Santpedor i Sant Fruitós de Bages. Vegeu J. SARRET ARBOS, *Sumari dels privilegis de Manresa*, Manresa, CECB, 1909 (Concòrdia de Delmes firmada entre parts..., Carpeta de Privilegis de la Ciutat de Manresa).

8. No tenim preus del vi de la zona de Manresa, i menys d'una sèrie tant llarga. Per això utilitzem la sèrie elaborada per Gaspar Feliu a partir de diversos preus de Barcelona (G. FELIU, *Precios y salarios en la Catalunya Moderna. I. Alimentos. II. Combustibles, productos manufacturados y salarios*, Madrid, Servicio de Estudios del Banco de España, 1991). Segurament hi havia variacions d'una zona a una altra, tant dels preus majoristes com dels preus minoristes, però creiem que recullen una tendència, que és el que en definitiva intentem utilitzar aquí.

QUADRE 2
Evolució de les veremes de Manresa (1596-1813). Mitjanes decennals

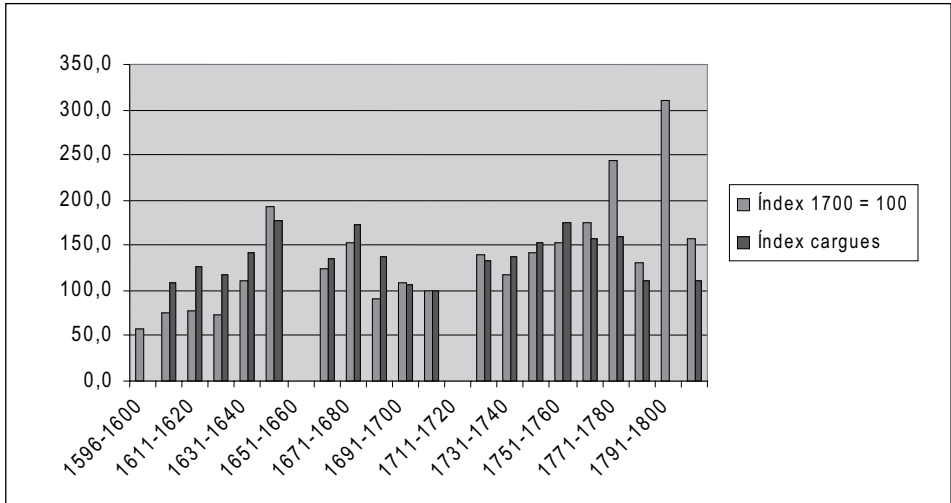
<i>Anys</i>	<i>Verema (lliures)</i>	<i>Índex 1700 = 100</i>	<i>Mitjana decennal preu del vi</i>	<i>Cargues de vi</i>	<i>Índex cargues 1700 = 100</i>
1596-1600	313,1	58,7			
1601-1610	407,4	76,4	57,6	141,5	108,9
1611-1620	410,1	76,9	50,4	162,7	125,2
1621-1630	392,4	73,6	51,2	153,3	118,0
1631-1640	591	110,8	64,5	183,3	141,0
1641-1650	1025,5	192,3	88,7	231,2	178,0
1651-1660					
1661-1670	661,6	124,0	75,1	176,2	135,6
1671-1680	816,7	153,1	72,3	225,9	173,9
1681-1690	483,6	90,7	54,2	178,5	137,3
1691-1700	579,4	108,6	84,7	136,8	105,3
1701-1710	533,4	100,0	82,1	129,9	100,0
1711-1720					
1721-1730	742,7	139,2	85,9	172,9	133,1
1731-1740	626,8	117,5	70,8	177,1	136,3
1741-1750	755,7	141,7	76,1	198,6	152,8
1751-1760	820	153,7	72,4	226,5	174,3
1761-1770	931	174,5	91,3	203,9	157,0
1771-1780	1295,8	242,9	125,6	206,3	158,8
1781-1790	701	131,4	97,6	143,6	110,5
1791-1800	1649,7	309,3	130,5	252,8	194,6
1801-1810	835,1	156,6	115,2	145,0	111,6

Font: Llibres del Racional de l'Ajuntament de Manresa, AHCM; i per a les sèries de preus FELIU, *Precios y salarios...*

L'evolució del preu decennal pagat per l'arrendament de les veremes i les cargues que s'haguessin adquirit segons els preus del vi ho hem recollit en el gràfic 1. Com era d'esperar la fluctuació monetària és molt més acusada, semblaria que al començament del segle XVII el que es pagava era molt inferior a períodes posteriors i que hi havia unes puntes molt acusades que correspondrien a la guerra dels Segadors i a la fi del segle XVIII. Aquestes variacions se suavitzen considerablement quan convertim el preu de l'arrendament en cargues de vi a partir dels preus del vi. Les diferències entre la primera meitat del segle XVII i la segona meitat del segle XVIII són pràcticament inexistents. De fet s'arrenca el segle XVII amb un índex 108,9,

superior a l'índex que s'aconseguirà a la fi del segle XVII i gairebé igual al de la fi del segle XVIII. La resta de decennis es mou entre 100 i 150 amb algunes puntes i el fet que presenti alts i baixos i no una línia ascendent, confirma que al començament del segle XVII la vinya ja tenia la seva importància en aquestes parròquies dels voltants de Manresa.

GRÀFIC 1
Evolució de l'ingrés per les veremes a Manresa (1596-1813)

La conclusió que en podríem extreure a partir d'aquesta evolució és que la superfície de vinya plantada a les parròquies dels voltants de Manresa no va canviar gaire entre els segles XVII i XVIII; per tant, aquesta àrea vitícola ja era molt important a la primeria del segle XVII. Els resultats que obteníem en els capbreus de la darrerria del segle XVII s'han de complementar amb els dels arrendaments: la vinya ja era molt present a les parròquies dels voltants de Manresa al començament del segle XVII i s'anava expandint progressivament cap a d'altres municipis.

Els capbreus treballats més amunt no permetien afirmar la cronologia de la vinya més enllà d'afirmar que era molt important a la fi del segle XVII. Els arrendaments, en canvi, permeten afirmar que ja era molt important al començament del segle. Intentem-ho corroborar amb altres indicis. El primer són dades del capbreu de Navarcles de 1596, en el qual el 38% de les parcel·les eren plantades de vinya, sense comptar-hi els horts; el 1635, ho estaven el 38,5% a Navarcles i el 65% a la Vall dels horts.⁹ En els diferents capbreus que l'Orde de l'Hospital va elaborar a Sant Iscle de

9. Capbreus de Navarcles de 1596 i 1635, AMM.

Bages (una parròquia del terme de Sant Fruitós), la vinya era present en el 72,5% de les parcel·les l'any 1628, en el 90,3%, el 1645-1648 i en el 88,1%, el 1668-1670.¹⁰ El segon índex és el resultat de buidar alguns inventaris de Manresa de la primera meitat del segle XVII i que es mostra en el quadre 3. Són triats a l'atzar i no podem saber fins a quin punt són representatius, però el fet que apareguin individus amb cellers i vinyes plantades ens indica que la vinya era una activitat econòmica present a la zona.

QUADRE 3
Presència de la vinya en inventaris dels notaris de Manresa
de la primera meitat del segle XVII

<i>Inventari</i>	<i>Professió</i>	<i>Ciutat</i>	<i>Any</i>	<i>Cargues</i>
Baltasar Riera	Paraire	Manresa	1609	41
Maurici Calvo	Ciudadà	Manresa	1612	89
Melcior Torra	Pagès	Manresa	1613	43
Valenti Vilades	Comerciant	Manresa	1634	11
Onofre Graell	Paraire	Manresa	1634	42,5
Joan Torres	Sabater	Manresa	1636	74,5
Antoni Tubau	Pedrer	Manresa	1637	26
Valenti Sarsell	Botiguer	Manresa	1639	150
Pere Miralpeix		Manresa	1639	11,5
Maurici Coll	Mercader	Manresa	1639	160
Jaume Prat	Pagès	Manresa	1639	25
Jaume Stench	Pagès	Manresa	1643	4
Francesc Roca	Pagès	Manresa	1643	125
Francesc Graell	Cotoner	Manresa	1644	108
Joan Mollet	Blanquer	Manresa	1655	66
Francesc Pla	Pagès	Manresa	1657	81

Font: not. Magí Calvo 1591-1620; not. Benet Font 1633-1637; not. Benet Servitja 1637-1642; not. Joan Servitja 1639-1681; not. Joan Serra 1655-1662.

10. M. TORRAS SERRA, *Els béns de l'Ordre de l'Hospital a Sant Iscle de Bages (s. XVII-XVIII), comunicació Col·loqui sobre les Ordres Militars a Catalunya*, 1985 (manuscrit de l'autor). Agraïxo a Marc Torra que m'hagi deixat consultar la documentació original d'aquests capbreus. Segons el capbreu de la Sala de Monistrol de Montserrat, de 268 jornals que es detallen, 8 eren plantats exclusivament de vinya, 64 d'olivera i 193 ho eren d'oliveres i de vinyes. Vegeu J. GALO-BART SOLER, «Un capbreu de la casa de la Sala de Monistrol de Montserrat de l'any 1668», *Un any de vida monistrolenca* 12, 1991, 34-41. Evidentment els capbreus descriuen els masos de forma genèrica i no sabem la vinya que podia haver-hi plantada.

Els inventaris proven l'existència de cellers amb una quantitat de cargues importants gestionats per mercaders, comerciants, però també gent d'oficis diversos, cosa que mostra la pràctica de múltiples negocis al mateix temps. El vi n'era un més. Hom podria pensar que era vi per vendre a la ciutat, però el fet que hi hagués un celler específic amb portadores i altres eines mostra que el vi era elaborat per aquests individus.

Amb aquests elements creiem que podem afirmar que a Manresa i al seu entorn, la vinya i l'elaboració del vi era una activitat important al començament del segle XVII.

La generació de noves parcel·les de terra plantades de vinya

Com es va realitzar l'expansió de la vinya? Com hem vist més amunt la major part de les petites parcel·les que apareixen en els capbreus estaven plantades de vinya, i segurament els masos també en deuriem plantar. Com es van generar aquestes parcel·les al llarg del segle XVII? Una bona part per segregació de terres dels masos que passaven dificultats en el segle XVII i unes altres (entre el 10/15%) a través dels nous contractes de plantació a mitges que més endavant estudiarem i que, cap a la fi del segle, es van convertir en l'única via per generar noves parcel·les a través del contracte de rabassa morta.

En el segle XVI els nivells de població al Bages eren molt baixos i la terra estava en la seva totalitat en mans dels masos que havien acumulat terres al llarg de la crisi de l'edat mitjana.¹¹ En el segle XVII, tot i que lentament, la població es va recuperar amb l'arribada d'occitans francesos i es va incrementar la demanda de terra per part de petits pagesos i artesans que s'estaven instal·lant en els nous pobles. Així es van originar noves zones d'horts al costat de fonts, rieres i rierols on els nous habitants hi tenien un hort. En les parcel·les que hem analitzat dels capbreus apareixen aquests horts a tot arreu. Però la demanda també pressionarà sobre les terres de secà i aquí toparan amb el fet que la terra estava gairebé tota en mans dels masos. Les noves parcel·les només sortien de la fragmentació d'aquests. Aquest model el trobarem a Navarcles, Artés, Valldelshorts i una bona part del terme d'Artés.

D'altra banda, on la vida urbana havia estat més intensa, una part de la terra va continuar dividida en parcel·les que es compraven i venien entre la gent de la ciutat. En aquest cas eren extensions de terra sense masos. Aquest fenomen el trobem prop de Manresa, part del terme de Sant Fruitós que estava més a prop de Manresa i algunes parcel·les dels voltants de Sallent.

En aquest marc de bloqueig de la terra per part dels masos, es produeix al llarg del segle XVII, la crisi que porta al seu endeutament i, en alguns casos, a la seva

11. Sobre aquest procés de concentració, podeu veure L. FERRER-ALÒS i A. BENET CLARÀ, *Artés. Societat i economia d'un poble de la Catalunya Central*, Artés, Ajuntament d'Artés, 1990; L. FERRER-ALÒS i J. PLANS MAESTRA, *Sant Jaume d'Olzinelles i el Pont de Cabrianes. Una ullada a la seva història*, Sant Fruitós de Bages, Ajuntament de Sant Fruitós, 2008; L. FERRER-ALÒS i J. PLANS MAESTRA, *De la Valldelshorts i Montpeità al poble de Torroella de Baix*, Sant Fruitós de Bages, Ajuntament de Sant Fruitós de Bages, 2010; i E. MOLINS ROCA, *Fals, les cases*, Fonollosa, Ajuntament de Fonollosa - Zenobita Edicions, 2009.

desaparició. D'altres masos, en canvi, anaven bé i podien aprofitar-se de la desgràcia dels altres. Una de les alternatives dels masos amb problemes era vendre patrimoni, generant noves parcel·les, per fer front als deutes. Uns masos sobrevisqueren segregant una petita part de terra; d'altres es fragmentaren del tot, i la major part dels que tenien dificultats van acabar canviant de mans. Foren aquests problemes d'alguns masos els que dinamitzaren el mercat de la terra i els petits pagesos i artesans aposentats en els pobles durant el segle XVII van tenir una oportunitat per accedir a la terra. I la majoria ho feren plantant vinyes, ja que es deuria considerar una viva i interessant oportunitat.

QUADRE 4

Causes dels canvis que es van produir en els masos en els segles XVII a les parròquies de Sallent, Artés, Navarcles i Sant Fruitós

Causas	Sallent	Artés	Navarcles	Sant Fruitós	Total
Endeutament	11	4	2	4	21
Unificació patrimonial	3	3	1	1	8
Herència		2			2
Fragmentació	6	6	4	3	19

Font: Reconstrucció de la història dels masos a partir de FERRER-ALÒS i BENET CLARÀ, *Artés. Societat i economia d'un poble...*; FERRER-ALÒS i PLANS MAESTRA, *Sant Jaume d'Olzinelles i el Pont de Cabrianes...*; FERRER-ALÒS i PLANS MAESTRA, *De la Vall dels borts i Montpeità...*; J. PLANS MAESTRA, *Història de les masies, les famílies i el territori de l'antiga parròquia de Sant Iscle de Bages (segles X-XX)*, Sant Fruitós de Bages, Ajuntament de Sant Fruitós de Bages, 2012; i Capbreu d'Artés, Capbreu de Sallent, cadastres de Sallent.

En el quadre 4 hem recollit la conjuntura dels masos de les quatre parròquies estudiades en el segle XVII. De 88 masos que hi havia, 21 van canviar de mans per problemes de deutes (23,8%); 10 van viure processos d'unificació patrimonial arran de casaments hereu-pubilla o per determinades situacions hereditàries (11,4%); i, el que potser més interessa, 19 (21,6%) van fragmentar-se totalment o parcialment per fer front a les dificultats que tenien. El quadre ens dóna una idea devastadora del que va passar als masos en el segle XVII en aquesta part de Catalunya.¹²

Podem aprofundir encara més analitzant el procés de segregació d'alguns masos i l'aparició de noves parcel·les en alguns dels municipis estudiats. Aquest procés es pot reconstruir a partir de les indicacions de la partida i la procedència de les parcel·les que s'indiquen en els capbreus, tot i que no sempre és possible identificar-les

12. En aquest quadre no hi ha incorporat Manresa. Segons el capbreu de les terres que tenia a Manresa el monestir de Montserrat elaborat el 1677, el monestir posseïa el mas Condals i la Torra de Rajadell. La major part de parcel·les són petites segregacions d'aquests masos que es deuen produir a la part central del segle XVII. Totes les parcel·les dels petits pagesos que havien accedit a la terra van ser plantades de vinya.

totes.¹³ Comencem analitzant el cas de Navarcles i les parcel·les de la Valldelshorts que apareixen en el capbreu de 1689. Els resultats es recullen en els quadres 5 i 6.

QUADRE 5
Segregació de parcel·les en els masos de Navarcles
segons el capbreu de 1689

Mas	Parcel·les	Segregades	%	Plantació a mitges	VCG	Llegat	Compra	NC
Aguilar	26	11	42,3	3	4	1	3	0
Angla	2	2	100,0	1				1
Bertran	16	11	68,8	2	5		3	2
Cura	65	59	90,8	1	12	2	29	15
Escaiola	7	0	0,0	0				
Graner	21	21	100,0	0		3	14	4
Serra	30	3	10,0	0			2	1
Solervicens	4	1	25,0	0				1
Torroella	32	27	84,4	3	10	3	8	3
Altres anteriors 1635	49							
Total	252	135		10	31	9	59	27
%			67,2⁽¹⁾	7,4	23	6,7	43,7	20

(1) Percentatge sobre el total de parcel·les que tenien els masos sense les altres anteriors a 1635.

Font: capbreu de Navarcles, 1689.

Els masos de Navarcles van generar des de 1635, 135 parcel·les. De fet va haver-hi dos masos que van desaparèixer per problemes de deutes i es van fragmentar en la seva totalitat (el mas Cura i el mas Graner), mentre que d'altres van vendre parcel·les de forma important però no van arribar a desaparèixer, com ara el mas Torroella, el mas Bertran i en menor mesura el mas Aguilar. El 23% de les parcel·les eren venudes a carta de gràcia,¹⁴ el 43,7% eren vendes absolutes, el 6,7% eren donacions a parents i el 7,4% eren plantacions a mitges, contracte del qual parlarem més endavant.

13. El capbreu acostuma a indicar el recorregut de la parcel·la des de l'anterior capbreu. Si aquest feia molt temps que s'havia fet podem seguir bé la procedència de les parcel·les, però si feia poc temps és més difícil captar d'on provenien les noves parcel·les generades. Aquesta metodologia no permet indicar la procedència de totes les parcel·les atès que la denominació de les partides no sempre coincideix amb la dels masos; tot i així creiem que capta una tendència, que és el que ens interessa ressaltar.

14. Sobre la venda a carta de gràcia, vegeu MOLINS ROCA, *Fals, les cases...*; M.A. CAPDEVILA, «Els mecanismes d'endeutament a la Catalunya litoral. El Maresme als darrers quaranta anys del segle XVII», DIVERSOS AUTORS, *Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, Lleida, Pagès Editors, 2002, 163-173; L. FERRER-ALÒS, «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)», *Estudis d'Història Agrària* 4, 1983, 101-128.

vant. Així, doncs, les dificultats dels masos expliquen que petits pagesos poguessin accedir a parcel·les que eren plantades majoritàriament de vinyes.

A la Valldelshorts trobem el mateix procés segons es pot veure en el quadre 6.

QUADRE 6
Segregació de peces de terra a la Valldelshorts
entre 1635 i 1689

<i>Mas</i>	<i>Noves parcel·les</i>	<i>Venda</i>	<i>Venda a carta de gràcia</i>	<i>Plantació a mitges</i>	<i>Donació</i>	<i>No consta</i>
Casals	8	2		2		4
Caselles	6		1			5
Horts	10	3	1	3	1	2
Montpeità	3	1			1	1
Oliveres	1			1		
Torra del Pont	1			1		
Torroella	9	5	2	1		1
Total	38	11	4	8	2	13
%		28,9	10,5	21,1	5,3	34,2

Font: capbreu de Navarcles de 1689.

En el capbreu de Navarcles apareixen també parcel·les que tenien pagesos de Navarcles a la parròquia veïna de la Valldelshorts. En aquest cas no tenim totes les declaracions, però podem veure com es generaren noves parcel·les al llarg del segle XVII. El mas Torroella, el mas Caselles i el mas Horts (el propietari del qual era el del mas Bertran de Navarcles) tenien dificultats econòmiques i foren els que més parcel·les van vendre. El vinyar s'originava aquí també a partir d'aquestes parcel·les.

A Sallent no podem arribar a aquest grau de detall i el nom de les partides no permet assignar-les a un mas en concret. Hem hagut de conformar-nos amb les parcel·les que sabem segur que van ésser venudes per un mas tal com consta en l'història de la parcel·la, conscients que en la resta n'hi ha també que tenien aquesta procedència. De les 444 parcel·les que surten en el capbreu de Sallent, 107 procedien clarament d'uns determinats masos (el 24,1% del total). Estem parlant d'un mínim. La relació de masos dels quals s'havien segregat com a mínim 4 parcel·les és la següent:

Mas Arnau	16
Mas Camps/Llucà	11
Mas Carrera de la Costa	5
Mas Illa	17 (1 concessió a plantar)
Mas de les Coves	4
Mas Masferrer	15

Mas Palau	4	(3 concessions a plantar)
Mas Pujol	12	(5 concessions a plantar)
Mas Soler de Cabrianes	7	(1 concessió a plantar)
Mas Vidal	4	
Total	107	

Font: Elaboració pròpia a partir del capbreu de Sallent de 1690.

Alguns d'aquests masos tenien problemes econòmics: el mas Arnau va desaparèixer i va parcel·lar-se entre 1637 i 1651; el mas Masferrer va començar a vendre el 1641 i va acabar en mans de la Comunitat de Preveres de Sallent el 1727; el mas Illa ja havia canviat de mans durant el segle i la segregació de parcel·les era una conseqüència de les dificultats... El procés conegut no és gaire diferent del que hem detectat a Navarcles.

El mateix passava a Artés. Diversos masos van passar dificultats en el segle XVII i també es va produir un procés de fragmentació d'alguns. El pagès del mas Canet del Molí i del mas Pujol va anar fragmentant aquest darrer fins a pràcticament desaparèixer; el mas Tomàs situat a prop de la riera es va fragmentar per generar diversos horts; el mas Serola era una agrupació de peces de terra que al llarg del segle XVII va anar venent parcel·les fins a pràcticament desaparèixer (21 n'apareixen en el capbreu d'Artés); el mas Serrota va anar a parar per un casament hereupubilla a la família Santmartí de Sant Martí de Serraïma que a mitjan segle XVII (concretament entre 1642 i 1645) va decidir parcel·lar el mas i es van originar 15 parcel·les noves; el mas Sallés –un mas medieval segurament ròneg– es va començar a parcel·lar el 1637 i ho feu en 14 parcel·les...¹⁵

Un altre dels capbreus utilitzats ha estat el que el monestir de Montserrat va fer de les seves possessions a Manresa el 1677.¹⁶ La part que ens ha arribat recull 108 parcel·les de terra, de les quals 43 són parcel·les segregades del mas Condals i 39 de la Torra de Rajadell, dos masos que s'estaven fragmentant al llarg del segle i que les petites parcel·les que es generaven estaven totes plantades de vinya. L'anterior capbreu es va fer vint anys abans i no podem seguir el recorregut de les parcel·les, però en onze ocasions ens indica que les parcel·les del mas Condal van ésser comprades a Gabriel Serraïma, pagès que n'era el propietari, i també l'any de la compra. Totes se situen entre 1660 i 1670, la qual cosa vol dir que les altres haurien d'ésser fetes abans. Sobre la Torra de Rajadell només ens consta la fragmentació, però no en sabem el procés detallat.

Fins ara hem pogut observar el procés de fragmentació de masos que es va donar al llarg del segle XVII gairebé sempre per problemes de deutes i que va permetre el sorgiment de parcel·les d'una extensió modesta –d'1 a 3 jornals– i que se

15. L. FERRER-ALÒS, «Estructura de la propiedad y mercado de la tierra en la Catalunya Vella (siglos XV- XIX). El caso de Artés», *Historia Agraria*, en premsa.

16. Capbreu de Manresa del monestir de Montserrat.

solien plantar de vinya. El capbreu de Sant Fruitós de Bages (1683-1693) no recull tot el terme, no sabem si perquè no era del monestir o perquè és incomplet, el cert és que no podem reconstruir l'estructura de masos perquè apareix molt indefinida. És molt probable, però, que alguns masos no tinguessin les terres aglevades, sinó grans parcel·les separades entre si. D'altra banda, la proximitat a Manresa i la pressió sobre la terra deuria possibilitar l'aparició de grans parcel·les que no estaven relacionades directament amb un mas. El capbreu, doncs, reflecteix d'una banda, alguns masos que tenien dificultats, però molt per damunt: així del mas Oliver es diu: «repartit entre diferents particulars»; i el mas Poch era una peça de Vilaresau que es va fragmentar; el mas Fritós i el mas Blancus (o Palanca) eren del mas Brucardes i s'havien parcel·lat. Aquestes breus notícies són les que més s'assemblen al procés que hem descrit fins ara.

El fenomen però més característic és el de la parcel·la que havia estat capbreuada el 1635 i que no formava part d'un mas i que ara es partia entre diferents particulars. Això passava en una parcel·la a l'Agulla que era del monestir de Montserrat, el Cabanyal, el camp de la Rectoria (capbreuada per Maria Flaquer i ara partida entre particulars), Comelles, la font del Roure, els Plans del Ferrer («gran peça que Francesc Tries ha venut a diferents particulars»), Torrent bo («pessa de Pere Santmartí de 30 jornals partida»), la Resclosa («part de pessa més gran de Josep Flaquer») o la Quintana de l'Era («repartida entre diversos»); Pla de Santa Anna («part pessa de 10Q. era de Jacint Generes»), Horta de Dalt («venda a diversos per part de Miquel Mas»).¹⁷ El que no sabem és quines eren les causes d'aquesta fragmentació ja que no tenim evidències que fos resultat d'un procés d'endeutament a diferència del que hem vist en els masos que hem esmentat més amunt.

En el capbreu de Sant Fruitós apareixen diverses parcel·les que són «concessions a plantar a certes parts» realitzades per la Comunitat de Preveres de Santpedor en terres del mas Feixes i realitzades al voltant de 1678. De fet, és la primera vegada que ens apareix un procés massiu de cessió de terres per plantar vinya a canvi de pagar una part de fruits. Aquesta serà la via d'accés a la terra que s'anirà generalitzant en el segle XVIII i l'antecedent directe de la rabassa morta.

L'expansió de la vinya al Bages va ésser una realitat durant el segle XVII i es va produir per dues vies: la primera fou el resultat de la fragmentació de masos que va posar al mercat un nombre de parcel·les que foren majoritàriament plantades de vinya i, la segona, derivada de cedir terres a *complantatio* o a plantar a mitges que van engegat alguns masos. Aquest sistema permetia incrementar el vinyar dels masos i, al mateix temps, permetia l'accés a la terra a petits pagesos. Quan la primera via es va tancar gràcies a una millora general de la situació econòmica que va portar que els masos no es fragmentessin, l'única manera d'accedir a la terra era per aquesta segona via quan la plantació a mitges ja es va convertir a rabassa morta.

17. Anotacions a les diferents declaracions en el capbreu de Sant Fruitós de Bages (1683-1693) de Sant Benet de Bages, Arxiu Monestir de Montserrat.

L'arrendament de vinyes

Hem vist que s'havien generat algunes parcel·les de terra en el segle XVII la majoria de les quals eren plantades de vinya. Eren, per tant, parcel·les de vinya en propietat. Com es conreaven si el propietari no ho podia fer? La solució adoptada era arrendar la vinya –així es diu en els contractes– per un període de temps a canvi de pagar la meitat de la collita. L'any 1655, Calvó, eclesiàstic de Manresa arrendava a Valentí Prat, pagès, per cinc anys una vinya a la plana del Pont Nou a mitges.¹⁸ El pagament de la meitat tenia tota la lògica: la vinya ja estava plantada i l'esforç més gran ja s'havia fet, per tant, l'arrendatari es limitava a conrear i collir els fruits anualment. Era lògic que es pagués la meitat de la collita (es pagarà el quart si el pagès havia plantat la vinya). Aquesta pràctica anirà desapareixent a mesura que es generalitzi el contracte de rabassa morta.

L'obligació de plantar vinyes per part dels masovers

En aquells masos que estaven cedits a masoveria, el pagès de mas, interessat a fer créixer l'extensió de vinya, obligava al masover a plantar vinya mentre es feia càrrec del mas. Aquesta via es podia donar allà on hi havia moltes masoveries, però no allà on el pagès residia i conreava el mas del qual tenia el domini útil. Aleshores calia buscar altres sistemes. Aquesta pràctica de fer recaure en els masovers la plantació era freqüent a d'altres comarques, com ara l'Anoia, on en el segle XVII no apareixen ni plantacions a mitges, ni rompudes, ni rabasses.¹⁹ La rabassa morta va aparèixer ben entrat el segle XVIII.²⁰

A Òdena –un poble de l'Anoia– el 65% dels masos estaven conreats per masovers. X. Jorba és qui ens fa adonar que la plantació de vinya durant el segle XVIII es feu, almenys una part, a través dels mallols que havien de plantar els masovers cada any: «1000 ceps de bona llei, blancs i vermells» (mas de les Pujades, 1540); «Plantar cada any 500 mallols i algunes oliveres» (mas Martí de la Padrissa, 1570); «l'arrendatari haurà de fer valls de l'amplada i fondària acostumada pels pagesos d'Òdena per plantar-hi 800 ceps, deixant entre cep i cep 4 pams» (mas Rossinyol de Moragues, 1600, 1605).²¹ I en són només alguns exemples. Els propietaris feien servir els seus masovers per poder fer créixer la vinya, de la mateixa manera que els que vivien al mas utilitzaven la plantació a mitges.

18. Not. Benet Font 1655, 30-XI-1655. El 1656 Montserrat arrendava per cinc anys 30 jornals de vinya plantada a Sant Fruitós a l'Agulla a Valentí Oliveras de la Valldeleshorts, per la qual també es pagava la meitat de la verema (not. Benet Font 1656, 6-VII-1656, AHCM). El 1682, Onofre Giralt, pagès de Balsareny arrendava per tres anys a Antoni Llimargues, paraire una peça part vinya i part camp a canvi de pagar la meitat de la collita (not. E. Ferrusola 1682, 8-III-1682, AHCM).

19. Aquesta és l'opinió de Xavier Jorba i Francesc Valls, a qui agraeixo els seus comentaris.

20. VALLS JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari...*; i J. M. TORRAS RIBE, «Evolución de las cláusulas de los contratos de rabassa morta en una propiedad de la comarca de Anoia», *Hispania* 134, 1976, 663-690.

21. X. JORBA SERRA, *Òdena. Segles XVI i XVII*, Barcelona, Parnass Edicions, 2011.

Els pagesos que vivien al mas, en canvi, havien d'utilitzar altres vies per expandir la vinya. Una d'aquestes vies fou encomanar a un pagès plantar una vinya i quan ja fos adulta recomprar la feina i inversió realitzada. El 1669 Isidre Canyelles, del mas Canyelles de Guardiola, va concedir a Magí Bonaventura Mas de Manresa el mas Canyelles en el qual havia de plantar 2.300 canes de vinya que havia de tornar al propietari quan els ceps ja fossin grans a canvi de 350 lliures.²² Un acord similar es realitzà entre Magí Camps, pagès del mas Camps de Cabrianes amb Josep Illa, negociant de Sallent que havia de plantar 14 quarteres de vinya, a canvi de les quals pagaria la meitat de la verema.²³ Al costat d'aquestes fórmules va sorgir un contracte de plantació a mitges que va convertir-se en rabassa morta cap a la fi del segle. Fou aquest l'origen de la rabassa?

De la plantació a mitges al contracte de rabassa morta

En les declaracions dels capbreus apareix sovint l'expressió «plantar a mitges», una recuperació de la *complantatio* medieval. El pagès de mas cedia una parcel·la a un petit pagès que la plantava de vinya. En els primers anys es partien els fruits, però a patir del setè any, la vinya es partia per la meitat. Una meitat quedava per al pagès de mas i l'altra meitat era per al petit pagès. Per evitar l'esmicolament de la propietat que suposava, en el contracte hi constava que la meitat que se segregava havia de retornar quan la vinya s'hagués mort o a rabassa morta. Fou aquesta pràctica l'origen del contracte de rabassa morta que tant es va expandir en el segle XVIII?

Una visió jurídica dels orígens de la rabassa

La genealogia jurídica de la rabassa (que consisteix a rastrejar si els juristes de diferents èpoques en parlen) té diverses línies. La primera l'encetava Duran i Bas, redactor de la memòria que portaria a la redacció del Codi civil.²⁴ Aquest autor citava J. Tos i Urgellés, un jurista del segle XVIII, que explicava que va investigar sobre el contracte, va preguntar a pagesos vells i va arribar a la conclusió que no devia ésser gaire antic i que devia néixer a la costa.²⁵ Va constatar també que juristes antics no deien res del contracte. Francisco Solsona, per exemple, en el seu treball de 1561, no esmenta per res el contracte de rabassa morta.²⁶ Aquesta hipò-

22. Not. Benet Font 1669, 6-I-1669, f. 10r, AHCM.

23. Not. Conangla 1670, 16-III-1670, AHCM.

24. J. DURAN I BAS, *Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Catalunya*, Barcelona, Casa de Caridad, 1883.

25. J. TOS URGELLÉS I R. CONGOST COLOMÉ, *Tratado de la capbreuación*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2007.

26. F. SOLSONA, *Stilus Capibreuianidi cum multis questionibus*, Barcinone, in aedibus Iacobi Cortey, 1561. De fet Tos no esmenta per res Solsona, però Duran i Bas atribueix a aquell autor una referència que realment no existeix i que després altres autors repeteixen. Vegeu A. HERNANDEZ MORENO, «Un contrato agrario del derecho español: la rabassa morta», *Rivista di Diritto Agrario* 4, 1975, 627-655. Tot i així el jurista Solsona realment no en parla.

tesi va esser corroborada per V. Santamaria en el seu estudi sobre la rabassa que afegia que tampoc en parlaven Carcer, Fontanella o Ripoll.²⁷ Era doncs, un contracte modern, nascut en el segle XVIII?

Hi ha però altres autors que Duran i Bas no deuria consultar que sí que parlen de la rabassa.²⁸ Jaume Junyent, un notari del segle XVI, de la Batllia General de Catalunya, en una obra sobre llüïsmes en el moment de capbrevar, parlava del contracte de rabassa morta i que se n'havia de pagar només una part perquè el contracte no era perpetu.²⁹ També el notari Geroni Galí en el seu recull de formularis de contractes de 1582 en fa constar un amb el títol *Instrumentum sablienti unius petiare terrae, ad primas vites tantum*.³⁰ Jurídicament el model de contracte que transcriu Geroni Galí és un establiment a rabassa morta molt igual als que trobem en el segle XVIII. Cal pensar, doncs, que el contracte s'havia formulat abans, una altra cosa és si es feia servir a la realitat.

Els primers contractes a rabassa morta

A les observacions sobre si els juristes havien parlat o no del contracte o si en tenien algun model en els seus manuals, s'hi afegeix la recerca del primer contracte de rabassa o la primera referència pràctica per demostrar l'antiguitat del contracte. El 1907 Joaquim Botet i Sisó publicava el que se suposa que és el primer contracte a rabassa de l'any 1164.³¹ En aquest cas un capellà de Viladasens, a Girona, concedia a un altre veí un camp per plantar-lo de vinya. Qui rebia la terra pagaria la setena part de la collita, i per reconeixement de dret del primer, un parell de gallines i quantitats de pa i vi. Qui concedia la terra cobrava en aquell acte 6 sous. Quan la vinya hagués mort, el camp tornaria al capellà o als seus hereus.³² La paraula rabassa no surt en aquest document, però sí una de les formes de finiquitar un contracte: la durada de la planta. Aquesta serà una de les claus.

Els medievalistes no n'han trobat gaires més. Coral Cuadrada troba el primer contracte en un subestabliment a Tiana (Maresme) el 1346,³³ però és un sol con-

27. V. SANTAMARIA TOUS, *La rabassa morta y el desbaucio aplicado a la misma*, Barcelona, 1893.

28. HERNÁNDEZ MORENO, «Un contrato agrario...», 627-655.

29. Alfonso Fernández no ens diu d'on ha tret la referència ni el document utilitzat.

30. SERRA, *Pagesos i senyors...*; i H. GALÍ RAMON, *Opera artis notariae, theoreticam simul et practicum eruditionem complectentia*, Barcelona, 1684.

31. J. BOTET SISÓ, «Un contracte d'establiment "a rabassa morta"», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, 1907, 14-15.

32. La traducció es troba a G. M. BROCA AMELL, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1987.

33. «[...] stabilimus et in emphiteosim donamus et concedimus vobis, Berengario Muial, de dicta parrochia de Tiana et vestris [...] ad plantandum vineam et ad meliorandum [...] dum tanem prime rabacie sive ceperum ibi erunt quandam peciam terre[...].» C. CUADRADA, *El Maresme medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant vicenç (Vilassar) (Habitat, economia i societat, segles X- XIV)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1988.

tracte enmig d'una gran quantitat d'establiments. El 1426 apareix una cessió de terra a Argentona per plantar vinya a canvi de pagar la vuitena part de la collita i quan la vinya s'hagués esgotat la terra tornaria a l'arrendatari.³⁴ Tot sembla indicar que, a l'edat mitjana, la forma habitual de la plantació de la vinya foren els establiments i subestabliments *ad plantandum* en què s'especificava quan de temps es disposava per plantar la vinya, però no s'especificava la durada del contracte, per la qual cosa hem d'entendre que la durada era indefinida. La fórmula *a rabassa morta* és més una manera d'acabar el contracte (la vida de la planta), i aquesta solució apareix molt de tant en tant. De fet els autors citats han hagut de fer un gran esforç per trobar contractes que s'assemblin a la rabassa, fet que fa pensar que a l'època medieval devien abundar molt poc.

Les especificitats de la plantació de vinya

Tot i que podien haver-hi vinyes plantades per a la subsistència de les famílies, gairebé sempre el vi ha tingut una orientació comercial. El conreu de la vinya és molt diferent del cereal que té un cicle anual: se sembra, es cull i s'extingeix cada any per recomençar de nou. La vinya demana un duríssim treball de plantació i més encara si la terra és erma o boscosa. S'han de tallar els arbres, arrencar les soques, netejar de males herbes i arbusts, treure les pedres i, quan es té a punt, obrir valls de dos o tres pams de profunditat i d'amplada per poder plantar els mallols. Després cal esperar quatre anys perquè esdevingui totalment productiva, i tota aquesta feina no és per a un any –com ho és sembrar el blat–, sinó que es pot esperar que una vinya duri de vuitanta a noranta anys.

Si el propietari de la terra volia plantar vinyes es trobava que el treball a invertir era enorme i calia buscar formes de retribuir de forma adequada aquest treball. Evidentment la forma més senzilla per part del propietari era llogar plantadors de vinya i pagar-los-hi la feina de plantar, però aquest sistema pressuposava que el propietari de la terra tenia el capital suficient per invertir i capacitat per aguantar quatre anys fins que la vinya donés fruit, i això no sempre era així. Es podien buscar altres formes per plantar vinyes a la propietat i així van sorgir la plantació a mitges i el contracte de rompuda.

Els contractes medievals de plantació de vinya i la seva evolució

J. Piqueras assenyala que van existir tres maneres d'accedir a la propietat per la via del treball: l'*apressio* (una terra sense propietari era posada en conreu i, si passat un període de temps, ningú no la reclamava, passava a ésser propietat de qui cultivava la terra); l'*accessio* (la terra era d'un particular que deixava conrear la terra a un pagès i al final n'esdevenia propietari); i, finalment, la *complantatio* o *ad*

34. M. AVENTÍN i J. M. SALRACH, «La explotación de la viña y el mercado de la tierra vitícola en la Catalunya medieval», M. D. PASSANO, *La vite e il vino. Storia e diritto (secoli XI- XIX)*, Roma, Carocci, 2000, 453-500.

medietatem plantationes o *ad medium plantum*, que es pot traduir per un contracte de plantació a mitges.³⁵

Amb la signatura d'aquest últim contracte el propietari de la terra cedia a un plantador una peça de terra amb l'obligació de plantar-la de vinya en els cinc, sis o set anys següents. Durant aquest temps era freqüent pagar parts del que s'hi collia. Passats els set anys, la vinya era partida en dues parts iguals, i una part era adjudicada al propietari i l'altra al plantador. Es remunerava el treball de plantar la vinya amb la meitat de la terra. Normalment s'ha considerat un contracte medieval, però ha estat J. Piqueras qui ha demostrat que es troba en totes les èpoques i, aporta com a exemple les plantacions massives a Requena a la segona meitat del segle XIX i primer terç del segle XX. La *complantatio* no era una relíquia medieval, sinó un contracte que s'ha fet servir quan les parts implicades en la plantació ho han considerat oportú.³⁶

A la Catalunya Vella, en el segle X abundava l'aprisió i la *complantatio*. Estem parlant de terres de frontera, potser amb escassa mà d'obra, però amb una demanda de vi que es concretà en l'expansió de la vinya durant aquest període. Aquest contracte és idèntic al descrit més amunt: el plantador tenia entre cinc i vuit anys per plantar la vinya, els fruits que donava es partien a mitges excepte un any que eren tots per al plantador i, acabat el període, la vinya es partia en dues parts.³⁷ Les notícies de traspassos de terra de l'època insinuen que hi havia una real partició de la terra. En un altre treball sobre la Catalunya Nova, J. M. Salrach detecta l'existència de *complantatios* en el segle XII que portaven a la partició real de la terra.³⁸

El contracte presentava el problema al propietari de la disminució de les terres en propietat, operació que no es podia repetir gaires vegades si hom no es volia quedar sense res. És per això que ben aviat s'hi va introduir la clàusula del dret de fadiga.³⁹ Altres vegades apareixia la prohibició que la part del plantador pogués ésser venuda a nobles i clergues.⁴⁰ Finalment, hom es podia preguntar si el preu de plantar la vinya valia realment la cessió absoluta de la propietat de la terra, i aviat podia aparèixer una altra reflexió: el preu del treball eren els fruits de la vinya

35. J. PIQUERAS HABA, «La plantación de viña a medias en España», *Eria* 72, 2007, 5-22.

36. PIQUERAS HABA, «La plantación de viña». A França el contracte era conegut amb el nom de *complant*, *meplant* o *mi-plant* i es troba sobretot a l'edat mitjana. A Poitou, per exemple, primer es partia la terra, però en el segle XI es va substituir la partició de la terra per la partició dels fruits. A Provença, la partició durava durant la vida de l'arrendatari i després va evolucionar cap al pagament de parts de fruits.

37. AVENTIN i SALRACH, «La explotación de la viña...».

38. SALRACH, J. M., «La viticultura de la Catalunya Nova després de la conquesta: societat i mercat en el segle XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 22 2001, 229-256.

39. El dret de fadiga va acabar institucionalitzant-se prop dels 30 dies l'any 1072. Abans d'aquesta data es podia exercir quan es cregués convenient. Pere Benito creu que aquesta via era la que permetia al propietari recuperar la part de terra partida (P. BENITO, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC - Institució Milà i Fontanals, 2003).

40. J. M. SALRACH, «La viticultura de la Catalunya Nova després de la conquesta: societat i mercat en el segle XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22, 2001, 229-256.

plantada, per tant, el plantador podia rebre la part de la terra, en podia treure tot el suc de la part de vinya plantada, però, morta la vinya, el preu de la plantació es podia donar per ben pagat i la part de terra podia tornar al propietari. És en aquest context que en els segles XII i XIII comencen a aparèixer clàusules que fixen el retorn de la part de terra cedida. La vinya es partia realment però el 1168, per exemple, el monestir de Poblet pactava que la meitat passaria als fills però que, un cop morts, els ceps, la vinya retornaria al monestir.⁴¹ Més clar encara, si els fruits de la vinya eren la retribució del treball, morta la vinya, acabava la retribució. Tot tornava al punt de partida. La fórmula *a rabassa morta* era una bona solució per acabar aquella *complantatio*, ja que indicava que la terra retornava quan els peus de la vinya haguessin mort. Potser és aquí on s'ha de cercar l'origen de la rabassa morta. Fixem-nos que la vinya es partia realment, però s'havia de tornar una cop la vinya hagués mort. Tenia tota la lògica del món.

El resultat del procés era que un propietari tenia una extensió de vinya plantada i els plantadors una extensió equivalent. D'alguna manera el propietari tenia voluntat de convertir-se en viticultor i utilitzava la *complantatio* per pagar la feina de plantar. Però hi havia també institucions que no tenien cap ganes d'explotar les vinyes directament i aleshores la *complantatio* començava a formular-se diferent. Podríem dir que es donava la terra a plantar, es plantava, però no es dividia. El plantador acceptava conrear tota la vinya a canvi de pagar la quarta part de la collita. De fet eren les parts de fruit que tocaven: si quan es partia hom es quedava la meitat de la terra i de la collita, quan no es partia hom disfrutava la collita sencera de la seva part i la meitat de la part del propietari (que s'estalviava posar-hi treball per conrear la vinya adulta). El resultat era una vinya plantada que pagava la quarta part de la collita, plantada en una terra que retornaria a l'amo quan els ceps haguessin mort. La vinya es començava a cedir a rabassa morta. A Sant Benet de Bages, per exemple, les vinyes que es plantaven, donaven el quart.⁴² D'aquestes consideracions es desprendria que fou l'evolució de la *complantatio* medieval i la solució als problemes i contradiccions que plantejava el que va portar a la formulació de la rabassa morta.

Complantatio i precària

Segons Pere Benito fou a mitjan segle XI que el contracte de *complantatio* va patir un canvi que estava directament relacionat amb la nova contractació agrària basada en la precària i l'emfiteusi.⁴³ La concentració massiva de terres en mans de l'església per la via de les donacions i les compres va provocar la necessitat d'un

41. L'any 1021 la vinya partida era posseïda en vida a canvi d'un cens anual. Un cop mort el plantador, la vinya tornaria al propietari. AVENTIN i SALRACH, «La explotación de la viña...».

42. A. BENET CLARA, «El conreu de la vinya al Pla de Bages als segles X-XI», E. GIRALT (ed.), *Vinyes i vins: mil anys d'història*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, 240-260.

43. BENITO, *Senyoria de la terra...*

contracte que organitzés aquests dominis, i aquest contracte fou l'emfiteusi. L'església no volia vinyes pròpies, sinó cobrar renda per la via de les parts de fruits i, en aquest marc, el vell contracte tenia poc sentit.

És per això, que l'antiga *complantatio* va evolucionar cap una precària hereditària.⁴⁴ El plantador rebia la terra, l'havia de plantar durant set anys, pagar parts de tot el que es collís excepte un any, però ara la terra no es partia sinó que se la quedava el plantador pagant delme i el quart de la collita (en altres llocs es pagava tasca, braçatge i altres proporcions). La terra, com passava en l'emfiteusi, era cedida de forma indefinida i es podia heretar de pares a fills. Fou així com l'antiga *complantatio* entrava dins del món de l'emfiteusi.

Amb el pas del temps, la forma que va prendre la plantació de vinyes fou a través de l'establiment *ad plantandum*, un contracte que obligava a plantar vinya a canvi d'una part de la collita (quart, tasca, braçatge...) per una durada indefinida. Tots els autors coincideixen a assenyalar que, en els segles centrals de l'edat mitjana, la forma normal de plantar i conrear la vinya fou aquesta, sense topall temporal.

Només ens queda un dubte: amb tants pocs exemples de contractes trobats que utilitzessin com a duració la vida dels ceps (soca morta o rabassa morta), com és que algun notari va recollir en el seu manual un esborrany de contracte que és una rabassa? Vol dir això que aquesta limitació no era tan estranya a l'època i que ens falten estudis en aquest sentit?

Plantar a mitges a la Catalunya Central

La historiografia aporta poques referències sobre contractes de rabassa en el segle XVI. A Argentona, per exemple, en un capbreu de la segona meitat del segle XVI, apareixen vendes de terra amb l'obligació de plantar-hi vinya, pagar el quart i retornar la terra quan es morissin els ceps («cuiusdam pecie terre quam dictus quondam vir meus vendidit durantibus vitis sive rabases in eadem plantatis»). No era una rabassa en sentit estricte, ja que es plantejava com una venda, però tenia la filosofia de fons (obligació de plantar, pagament de parts de fruits i durada relacionada amb la vida dels ceps).⁴⁵

Eva Serra, en el seu estudi sobre Sentmenat, es qui aporta dades més contundents sobre la utilització de la rabassa morta. No en troba cap exemple a la primera meitat del segle XVI, però a la segona meitat ho són el 26,1% dels contractes; el 34,8%, a la primera del segle XVII; el 58,3%, a la segona meitat; i el 74,7%, entre 1700 i 1729.⁴⁶ Tot sembla indicar que eren rabasses clarament definides i no hi ha cap cas de plantació a mitges ni similars. Els marquesos de Sentmenat tenien molt

44. En els segles X-XII, *carta precària* era la concessió que una institució eclesial feia a un particular d'un predi (parcel·la, mas...) amb l'objectiu de conrear-lo sota el pagament de les prestacions fixades pels costums territorials. Solien ésser de duració indefinida. *Precària* venia de el prec que feia el particular a l'institució per poder conrear la terra BENITO, *Senyoria de la terra...*

45. AVENTIN i SALRACH, «La explotación de la viña...».

46. SERRA, *Pagesos i senyors*...

clar que cedien la terra perquè s'hi plantés vinya, però amb la intenció de rebre la quarta part de la collita. Un exemple de 1661 era ben clar: «Stabilio et emphiteosim do et concedo [...] usque ad primas rabatias tantum instrumentum ut dicitur a rabassa morta et non amplius [...]». Estem parlant d'un establiment i clarament a rabassa morta. Aquesta contundència no l'hem trobada en cap altra investigació i, si és així, estariem davant geografies diverses en les fórmules contractuals. A la comarca del Bages, part de l'expansió vitícola del segle XVII es va fer a través de la recuperació de la *complantatio* medieval, matisada, això sí, per la durada dels ceps. Són els capbreus els que ens forneixen bona part de les notícies.⁴⁷

En el capbreu de Navarcles de 1635 apareixen referències a la plantació a mitges en 13 parcel·les situades a Navarcles, Valldelshorts i Olzinelles. La més antiga és del mas Serra de l'any 1612: «compra feu a Serra Pahissa amb pacte que del preu avia de plantar a dit Serra una altra pessa de terra a la seva heretat. Morta dita vinya ha de tornar a Serra». En altres, es diu: «per la qual pessa de terra dit confessant havia de plantar-li a dit Torroella altra tanta terra vinya en dita partida» (Valldelshorts, 1613); «que los ha deixat dita pessa de terra a plantar a mitjas y encara no esta partida» (Olzinelles, 1625); «per haver plantat una pessa de terra de dit mas Cura de vinya a mitges y partida aquella li toca la part que es confessada y aixi essent a rabassa morta de tornar a l'heretat de Pere Cura» (Navarcles, 1626) i podríem aportar-ne moltes altres. Les frases que es redacten són molt clares: es disposa d'una vinya perquè ja s'ha partit o està previst que es parteixi. És interessant que apareix el terme *rabassa morta* per referir-se al fet que la partició només durarà mentre viuen els ceps. De fet aquesta serà la característica d'aquest tipus de *complantatio*.

De fet la vinya no tenia per què ésser una parcel·la física que després es partia, sinó que la plantació per al propietari es podia fer en un altre lloc. L'any 1627, per exemple, a Magí Bertran li feien donació «a plantar a mitges a rabassa morta [...] y en planta altra part a dit Pere Bertran en altra partida de sa heretat».⁴⁸ A vegades es podia plantejar com una venda de terra que es pagava plantant vinya en un altre lloc: «compra feu a Serra Pahissa amb pacte que del preu dit Maymir avia de plantar a dit Serra una altra pessa de terra a la seva heretat [...] Morta dita vinya ha de tornar a Serra Pahissa».⁴⁹

Els contractes localitzats en els protocols notariais permeten veure amb més detall les característiques d'aquest contracte. El 1664, per exemple, Valentí Torroella, pagès de Navarcles, «concedeix a vos Matali Tragant del regne de França» un

47. Hem utilitzat els capbreus de Navarcles de 1635 i 1689 (Arxiu Sant Benet de Bages, monestir de Montserrat), els capbreus d'Artés de 1691 (Arxiu Capitular de Vic), el capbreu de Sallent de 1693 (Arxiu Històric Ciutat de Manresa), el capbreu de Sant Fruitós de Bages de 1687-1697 (Arxiu Sant Benet de Bages, monestir de Montserrat). En tots hi apareixen notícies disperses sobre aquesta forma de contractació. Per complementar aquesta informació hem buscat algunes referències de contractes en els protocols de Manresa.

48. Capbreu de Navarcles de 1635, declaració de Magí Bertran (AMM).

49. Capbreu de Navarcles de 1635, declaració del Rnd. Jaume Maymir (AMM). L'acord és de 1612.

tros de terra «a plantar a mitges» de 1,5 quarteres. La vinya s'havia de plantar en sis anys a costes de qui rebia la terra i un cop plantada s'havia de partir «a mitges». S'acordava que quan s'acabés la vinya tornaria a Torroella, es pagaria un sou d'adjutori de cens i Matali deixava al propietari 4 lliures que hauria de tornar en el moment que la vinya es partís.⁵⁰

Aquest contracte era poc precís, però se'n troben d'altres de més detallats. El 1670, per exemple, Narcís Carner, pagès de Castellterçol que posseïa el mas Domenaga de Calders «per millorar la terra y plantar de vinya» concedia a Joan Solà, pagès de Calders, una peça de 4 quarteres amb els següents pactes: s'havia de plantar de vinya en vuit anys; el primer any que es fes blat s'havia de pagar la cinquena part, una part en garba i les altres tant en gra com en palla; quan es collissin raïms s'havia de pagar el quart primer i el propietari els aniria a buscar a la peça de terra, i quan haguessin passat els vuit anys la terra es partiria en dues parts i l'amo podria triar primer la part que volgués. Finalment, «a soca morta la terra aja de tornar a dit Carner o a sos hereus y en tot cas si hi haurá oliveres plantadas a la part de dit Solà haja de donarlos ell o los seus deu rals per cada olivera que sera viva en aquest temps». Qui plantava la vinya podia agafar pedra en cinquanta passes al voltant per fer les parets i la llenya que es tragués quan es plantés la vinya se'n farien parts.⁵¹

Aquest darrer contracte mostra que els pactes entre propietari i pagès no es limitava a partir la vinya sinó que havia de regular altres temes com ara d'on es treia la pedra, qui feia parets o qui anava a recollir les parts de fruits quan es pagaven. La relació contractual començava a ésser més complexa. Tot i així, el mecanisme de partir estava ben definit i devia ésser el mecanisme habitual en la plantació de vinyes.

El 1675, Joan Mas, paraire d'Artés «concedexen a plantar a mitjas» a Benet Moratons, pagès d'Artés, 6 quarteres que estaven dins del mas Camps de Cabrianes. En aquest cas s'havia de plantar la vinya en deu anys, si mentrestant feia blat havia de pagar la cinquena part i es podia quedar la palla; en els primers set anys no havia de pagar res del raïm collit, un cop passats, havia de pagar la cinquena part, «passats deu anys ajan de partir dita vinya y partida que sia los dits masos pogan triar la part voldran».⁵²

En algunes ocasions el contracte de plantar a mitges apareix relacionat amb un problema de deutes. El 1657, Joan Prat, polvorer era acreedor dels hereus del mas Illa. Aquests per evitar executar el deute «atès que dit Prat ha plantat a mitjas de vinya una pessa de terra en el pla de l'Illa y que se ha de partir igualment» acordaven que pagaria el deure quedant-se l'altra meitat de la vinya.⁵³

50. 21-III-1664, Manual de Viladecavalls, Arxiu Parroquial de Calders.

51. Not. Conangla 1670, 28-XII-1670. Hi ha diverses escriptures signades entre el propietari d'aquest mas i pagesos que hi plantaven vinya i la partien al cap de vuit anys.

52. Not. Conangla 1675, 3-II-1675, AHCM.

53. Not. Mur 1657, 28-IX-1657, AHCM.

Fins a quin punt aquestes notícies permeten afirmar que eren molt estesos? En els capbreus que hem treballat apareixen breus referències però també cal dir, que no sabem fins a quin punt les vinyes que apareixen en el segle XVII com a parcel·les consolidades no són el resultat de particions antigues. En els capbreus utilitzats les referències a aquesta mena de contractes foren les següents:

Capbreu de Navarcles 1635	6/30	20%
Capbreu de Valldelshorts 1635	5/26	19,2%
Capbreu de Sallent 1693	11/163	6,7%
Capbreu d'Artés 1691	12/132	9,1%
Capbreu de Navarcles 1689	10/74	13,5%
Capbreu Valldelshorts (Navarcles 1689)	14/49	28,6%
Capbreu de Sant Fruitós 1683	12/90	13,3%

Fonts: capbreus citats.

En aquesta relació hem calculat el nombre de mencions de plantació a mitges sobre el total de parcel·les del capbreu en què s'esmenta que estan conreades de vinya. El resultat és de prop del 10/15% del total de parcel·les de vinya, i el considerem significatiu ja que cal tenir en consideració que la font no té per què recollir-les totes ni dir-nos quines parcel·les provenen de particions anteriors. Aquesta via s'aniria generalitzant en la centúria següent.

Una altra manera d'acostar-nos a la importància i evolució d'aquesta contractació és l'elaboració d'una llista amb totes les notícies de què disposem. Aquesta llista s'ha elaborat a partir de les referències en els capbreus en les quals s'especifica quan es va signar i les notícies procedents dels protocols notarials. No és una relació exhaustiva ni sistemàtica, però permet veure que estem davant d'un contracte que apareix de forma constant des del començament del segle XVII.

	<i>Mitges</i>	<i>Est. indefinit</i>	<i>Certes parts</i>	<i>No consta</i>
1600-1620	3			
1621-1640	6			
1641-1660	4	1		
1661-1680	18		6	
1681-1700	5		6	1

Tenim localitzades cinquanta referències de contractes de plantació a mitges i a certes parts que en fou l'evolució. Com es pot veure en aquest quadre, fins al darrer terç del segle XVII el contracte de plantació a mitges era majoritari, però a partir de 1660 comença a aparèixer una variant que serà el que ja es pot considerar gairebé el contracte de rabassa que va predominar en el segle XVIII.

Tenim a més referències en els capbreus que no porten data i, per tant, no les podem ubicar cronològicament. Aquestes són gairebé totes concessió a plantar a cer-

tes parts (Sallent 8 de 9; Sant Fruitós de Bages 7 de 7, i a Navarclés només 2 d'11). Podríem concloure, doncs, que una de les vies d'expansió de la vinya a la comarca del Bages fou la utilització de la concessió a plantar a mitges, si bé, en la major part dels casos, la terra rebuda s'havia de tornar quan es morien els ceps o a rabassa o soca morta.⁵⁴

La concessió a plantar a certes parts

La divisió de la vinya en dues parts només tenia sentit si el propietari volia fer-se amb un vinyar per poder-lo conrear directament i no tenia mitjans per poder plantar, però és obvi que, un cop arribat a l'extensió desitjada, o simplement perquè no es tenia capacitat ni interès per conrear la vinya de forma directa o perquè el que interessava era percebre renda de la terra que es tenia, aquella pràctica deixava de tenir sentit.

Per això, la concessió a plantar a mitges va evolucionar cap a la *plantació a certes parts*. En el banc de dades que hem elaborat l'expressió apareix per primera vegada el 1669 quan l'amo del mas Paloma d'Artés cedeix la terra en aquestes condicions.⁵⁵ De fet el propietari era de Moià i és possible que explorés altres fórmules per expandir la vinya.

La primera plantació massiva de vinyes *a certes parts* que tenim localitzada data de l'any 1678 i fou realitzada per la Comunitat de Preveres de Santpedor, que havia esdevingut propietària del domini útil del mas Feixes, que estava ubicat entre Sant Fruitós i Santpedor. Per poder-ne treure rendiment va començar a cedir vinya a pagedos de Sant Fruitós i Santpedor *a certes parts* «i a tornar a rabassa morta».⁵⁶ S'ha

54. Cal preguntar-se fins a quin punt aquesta forma de contractació que conduirà a la rabassa morta a la fi del segle XVIII és característica del pla de Bages o se'n troba també a d'altres llocs. No hi ha recerques en profunditat sobre el tema, però sí que es troben exemples dispersos d'aquests contractes. El 1601, a Mataró, Bartomeu Marc cedia dues peces de bosc per plantar-les de vinya, i s'escrivia: «dit Marc de present no reb utilitat alguna ni aquella te possibilitat de plantar per no tenir diners comptants». La vinya s'havia de plantar en dotze anys i un cop plantada es partiria en dues meitats, una per a l'amo i l'altra per al plantador. Es complementava dient que era a rabassa morta, és a dir, quan morís la vinya, la meitat del plantador tornaria a la propietat mare. Vegeu GIMÉNEZ BLASCO «Continuitat i canvi...». Els carmelites descalços de Barcelona tenien terres a Argentona i el 1666 van cedir-ne una peça de 30 jornals amb l'obligació de plantar-la de vinya en deu anys i, un cop passat aquest temps, la vinya es partia en dues meitats, el convent triava primer i, passats cinquanta anys, el pagès havia de retornar la propietat que havia aconseguit arran d'aquesta partició. Vegeu E. BADOSA COLL, *Actituds i comportaments econòmics d'un sector del clergat barceloní (1670-1835)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1979. A l'Alt Penedès la vinya estava poc desenvolupada en el segle XVII. Les notícies del notari Parés situen el primer contracte de rabassa l'any 1623, però l'any 1626 se'n troba un altre que és una plantació a mitges, ja que la vinya es partia un cop havia estat plantada. Vegeu S. PARÉS, «Contratación notarial agraria en el Alto Penedés durante el siglo XIX», *La Notaría*, 1944, 366-387.

55. Capbreu d'Artés 1691, Declaració de Valentí Sobrebals, pagès d'Artés, ACV.

56. Vegeu les diferents declaracions realitzades en el capbreu de Sant Fruitós 1683-1693. Si citem la data de 1678 és perquè en un parell de declaracions s'esmenta aquesta data per signar el contracte entre la comunitat i el pagès.

produït un canvi de filosofia: ara el pagès també planta la vinya durant un temps, però la vinya ja no es parteix sinó que es paga de forma continuada una part de la collita fins que la vinya es mori. De fet, si quedant-se la meitat de la vinya es quedava el 50% de la collita de la vinya que havia plantat, ara, quedant-se la totalitat de la vinya, es quedava la totalitat de la seva part i la meitat de la part de l'amo, en total un 75% de la collita, o sigui que pagava una quarta part. Tenia tota la lògica del món.

De mica en mica, aquest contracte és el que es va anar imposant, i al començament del segle XVIII, ja no hi havia cessions per plantar a mitges. Estàvem molt a prop del contracte de rabassa morta. Vegem un exemple d'aquests contractes. El 1687, Valentí Vila del Soler, pagès i hereu del mas Vila del Soler d'Artés «concedia a plantar vinya» a Joan Gili, pagès d'Artés, 4 quarteres. L'havia de plantar en vuit anys i pagaria el quart de tots els fruits excepte de les llegums plantades a les carenes de les valls. Tornaria a l'hereu del mas a «planta perduda o rabassa morta». Apareixerien clàusules que posaven sobre la taula problemes que l'experiència mostrava que s'havien d'aclarir, com, per exemple, si es podien fer colgats i capficats per allargar la vida de la vinya o que es feia amb el bestiar que podia entrar a les vinyes i fer-les malbé.⁵⁷

De fet, aquest contracte ja tenia tots els elements de la rabassa, però faltava que aparegués la frase «establim i en emfiteusi concedim» per adoptar la forma d'una subemfiteusi a nua percepció. De fet, en la terminologia agrària les paraules *donar* o *cedir* o *concedir* equivalien a *estabrir*. Potser en la cessió a mitges o cessió a certes parts ningú es plantejava si era o no una emfiteusi, però a la pràctica era una cessió a llarg termini i la part de vinya que es quedava el plantador era venuda sense cap problema si feia falta; per tant, el pagès disposava de la seva part com si en fos propietari, només amb la limitació de tornar la terra quan es morien els ceps. Tot i així, fou cap a la fi de la dècada de 1690 quan el contracte de cessió a certes parts va canviar el llenguatge i hi va aparèixer la paraula *estabrir*. En la base documental que hem recollit, fou l'any 1674 quan l'hereu del mas Tàpias de Viladecaballs «estableix» a Valentí Oliveras, pagès de Navarcles una quartera per plantar vinya.⁵⁸ El 1693 l'hereu del mas d'Olzinelles «estableix durant les primeres rabasses».⁵⁹ El 1697 Pere Grau, hereu del mas Grau de Viladordis, «per millorar i no deteriorar ad primas quidem vites stablim i en emfiteusi concedim».⁶⁰ Aquesta serà la fórmula amb la qual començaran tots els contractes de rabassa durant el segle XVIII.⁶¹

57. Not. Ferrusola 1687, f. 49, 8-IV-1687, AHCM.

58. 11-III-1674, Llibres de Viladecavalls, Arxiu parroquial de Calders.

59. Not. E. Ferrusola, esborrany 1693, 10-X-1693, AHCM.

60. Not. Vendranes 1697, 1-IX-1697, AHCM.

61. Una altra de les vies utilitzades pels propietaris per plantar vinyes fou el contracte de rompuda. En la *complantatio*, el treball es pagava partint la terra; en el contracte de rompuda, es pagava amb la disposició de tots els fruits durant un període de temps més o menys llarg. L'any 1613, a Mataró la terra era arrendada amb l'obligació de plantar-hi vinya sense pagar cap part de fruits. Passats catorze anys, que era el que durava el contracte, la vinya retornava a l'amo, que la podia conrear com volgués. Vegeu GIMÉNEZ BLASCO, *Continuïtat i canvi...*. Belén Moreno esmenta que aquests contractes són característics del Garraf. En aquesta zona es coneixien amb

Conclusió

Contràriament al que s'ha dit, la vinya era ja molt important al Bages al començament del segle XVII i es va continuar expandint al llarg de la centúria. No ho podem atribuir encara a la demanda d'aiguardent que venia del nord d'Europa i que els comerciants catalans van començar a satisfer, sinó a la posició geogràfica que permetia produir vi per abastir les comarques del nord i oest de Catalunya que no en produïen.

Aquesta expansió va coincidir amb un període de forta crisi que va portar que molts masos s'endeutessin i es fragmentessin per fer-hi front. El mercat de la terra es va poder reanimar i els petits pagesos de poble per la via de la compra a carta de gràcia o la compra perpètua van adquirir parcel·les que foren majoritàriament plantades de vinya. Aquesta via d'accés a la terra –que es va veure frustrada a mesura que la situació socioeconòmica dels masos va millorar– es va veure complementada per l'aparició de la plantació a mitges, una recuperació de la *complantatio* medieval. El pagès de mas que volia incrementar la superfície de vinya donava terra a plantar que, passat un temps, es partia en dues parts, una per al pagès i l'altra per al plantador, amb la condició que quan morís la vinya, la terra retornés al pagès de mas. Aquesta forma contractual es va utilitzar fins a la darrerria de segle XVII, quan es va substituir per la concessió a certes parts, és a dir, la terra ja no es partia, sinó que el plantador conreava la terra i pagava la quarta part de la collita. Aquestes fòrmules contractuals van acabar a la fi del segle XVII en el contracte de rabassa morta, que és el que va organitzar l'expansió de la vinya al Bages en el segle XVIII. Aquesta successió de contractes mostrarien, des d'una perspectiva històrica i no jurídica, quin havia estat l'origen del contracte de rabassa morta. De fet, un procés similar l'hem trobat a l'edat mitjana quan la *complantatio* va evolucionar també cap a plantació a certes parts.

el nom de *concessió a plantar* i es caracteritzaven per la cessió de la terra per ésser plantada durant un període de quinze anys aproximadament, durant els quals no es pagava res. Passat aquest temps, la vinya en plena producció passava al propietari que la podia conrear com li semblés millor B. MORENO CLAVERIAS, *La contractació agrària a l'Alt Penedès Durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995; i B. MORENO CLAVERIAS, «Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària* 11, 1995.